

U h r m a n György

A magyar igekötők angol megfeleléseiről

I. A magyar igekötők tanítása (s más nyelvek hasonló funkciójú elemével való összevetése) két területen okoz nagy nehézséget: a jelentéstanban s a mondat szórendjének terén.

I.1. Az igekötő jelentéstanai egybevetésének nehézsége szófaji kategóriájának bizonytalanságával kezdődik. "... igével, igenévvél, vagy igéből képzett más névszóval (többé-kevésbé) szoros egységben használt, alapjelentésében a valóságos határozószóval rokon" szófaj - olvashatjuk az akadémiai nyelvtan definícióját (MMNyR.I. 263.). Pl. feljön, beleszalad, aláhúz.

Az angol nyelvben is léteznek olyan szavak, szófajok, amelyek az igével szoros egységben, azzal együttesen fejeznek ki bizonyos cselekvéstartalmakat. Az alapjelentés ezeknél az angol szavaknál is konkrét határozói értékű volt és ma is jól érzékelhető. Pl.

come up (feljön; up = itt: adverb), továbbiakban: I. modell,
fun into sg (beleszalad vmibe; into = preposition, tehát a határozói szerkezet része); továbbiakban II. modell,
underline (aláhúz; under = itt: preposition vagy adverb, mint prefix), III. modell.

Ezek a nyelvi elemek az igei származékokhoz is csatlakozhatnak: outgoing = kifelé(menő,tartó), overpowering = ellenállhatatlan, coming back = visszatérés.

I.2. Szépe György megjegyzése szerint a magyar igekötő "nem önálló szóértékű" (MMNyR.I.125.), Temesi Mihály "minden tekintetben átmeneti szófajnak" nevezi (u.o.264.), mert egyrészt önálló szóként (valóságos határozószóként) szerepelhet, másrészt csak egy alárendelő határozói összetétel előtagja, jelentésmódosító toldalékelem, praefixum.

Az angolban az igekötő ekvivalensként nem egy átmeneti szófajt találunk, hanem állandó átmenetet három különböző szófaj (az adverb, a preposition és a verbal prefix) között. Ez a három elem szemantikailag és alakilag lehet azonos, lehet ugyanaz a szó, de funkciója szerkezetenként, mondatenként és igeenként változhat. Pl.

I. modell: come in = bejön; az in itt adverb, az ige önálló határozói bővítménye, önálló szó.

II. modell: put sg in the box = betesz vmit a dobozba; az in itt preposition, az utána álló főnévvel együtt alkot határozói szerkezetet, nem önálló határozó.

III. modell: income = jövedelem; az in itt az igei származékhoz járó prefix, összetételi előtag, nem önálló szó.

A magyarban is igéje válogatja (no meg a mondatbeli hangsúly- és szórendi viszonyok), hogy az igekötőnek mikor melyik jellege érvényesül erőteljesebben. (Erre vonatkozó adatokat lásd Soltész Katalin: Az igekötők önálló használatáról c. tanulmányában, Pais-Emlékkönyv 238.o.)

L3. Leggyakoribb igekötőinket jelentéstani szempontból két nagy csoportra oszthatjuk:

a/ az ún. irányjelzők (ki-, be-, fel-, le- stb.),

b/ minőségmeghatározó; befejezettséget, mozzanatosságot, tartósságot stb. kifejező igekötők (főként a meg-, el- stb.).

Mindkét csoport eredete határozói. Ezúttal az a/ csoport problematikáját vizsgáljuk, elismerve azonban, hogy az oktatásban éppen a b/ csoport jelenti az igazi nehézséget. Az a/ csoport problematikája azonban a határozók körén belül marad, a b/ csoporté nem (hiszen ezek az igekötők szerepelnek elsősorban képzőjellegű funkcióval), és olyan kényes kérdéseket is érint, mint az igeképzés egész témaköre, a befejezettség kapcsán az angol igeidők magyar megfelelései, vagy a tranzitív-intranzitív jelleg problémái.

Helyesnek tűnik tehát először a mind általános nyelvpszichológiai, mind nyelvtörténeti szempontból elsőbbséget követelő konkrét nyelvviszonyokra utaló igekötőcsoportot szemügyre venni.

L4. A magyar ige (nevezzük A elemnek) és az igekötő (B

elem) között az alak- és jelentéstani egység szorosabb, mint az igei álltmány és annak egyéb határozói bővítményei között. A fel-megy ige szorosabb tartalmi kapcsolatot, összeforrottságot jelöl, mint a pl. a hegyre megy szerkezet. Az angolban az A elem (verb) és a B elem (adverb, preposition, prefix) közötti alak-összeforrottság lazább, esetlegesebb (a verbal prefixet kivéve), tartalmilag azonban az angol ekvivalensek is elvégzik a jelentésváltoztatást, illetve módosítást, szűkítést (pl. a come back, ill. az underline esetében).

15. Szintaktikai szempontból a magyar igekötős ige vagy származéka egységes mondatrész (leszáll, be van zárva, nem megy el stb.). Az angolban az I. és III. modell szintén az, a II. modell, a prepozíciós szerkezet esetében azonban a prepozíció az őt követő névszóhoz tartozik s jelentése csak visszasugárzik az igrére (throw sg into the fire). (Nem lehet véletlen, hogy a magyar igekötő és határozórag párhuzamossága éppen ennek a típusnak az ekvivalenseinél bukkan ki a leggyakrabban (bedob vmit a tűzbe).

2. A jelentéstani összevetések modelljei

A megfelelések legtisztábban a mozgást, illetve a leggyakrabban, legfontosabb cselekvést kifejező igeik esetében a legnyilvánvalóbbak.

2.1. I. modell

verb + adverbial particle = igekötős ige

A jelentésbeli megfelelés legtisztább esete, ha az ige + adv. part. után prepozíciós határozói szerkezet áll.

away

(irányjelző) el-

He ran away with the money

= Elfutott (szökött) a pénzzel.

Go away!

= Menj el!

back

vissza-

They have not come back yet

= Még nem jöttek vissza.

I am going to play back the

record

= Visszajátszom a felvételt.

down

May I sit down?

Our clock has run down

in

Will you come in, please?

off

They have gone off to bed

Take your hat off

on

You should try this coat on

out

I'll get out to the station

I am quite tired out

Knock out!

through

The boats go through the
river

together

You ought to put the things
together

up

He came up to London last
week

I always get up early

The children roll up the
carpet

He has grown up

Yesterday I rang you up
twice

le-

▪ Leülhetek?

▪ Az óránk lejárt.

be-

▪ Legyen szíves, jöjjön bé!

el- (le-)

▪ Elmentek eludni.

▪ Vedd le a kalapod!

fel-

▪ Fel kellene próbálnod ezt a kabátot.

ki-

▪ Kimegyek az állomásra.

▪ Teljesen kimerültem.

▪ Úsd ki!

át- (keresztül-)

▪ A hajók átszelik a folyót.

össze-

▪ Össze kellene raknja a dolgokat.

fel-

▪ A múlt héten jött fel Londonba.

▪ Mindig korán kelek fel.

▪ A gyerekek felcsavarják a szőnyeget.

▪ Felnőtt.

▪ Tegnap kétszer is felhívtalak.

Akár a legutolsó modell kapcsán is meg kell jegyezni, hogy az adv. part = igekötő megfelelés figuratív és idiómás használatban is sokszor igazolható. Pl.

I blow up the map = Félnagyítom a térképet.

He has made up his mind = Kb. Feltette magában (elhatározta).

He is badly off = Rosszul eresztették el (anyagilag).

Láthatunk példákat arra is, hogy a verb és a particle közé ékelődő tárgy, vagy más határozó sem bontja fel a szerkezetet ("optional variants" - Hill). S ha a magyar igekötők majdnem kivétel nélkül önálló határozószókból fejlődtek, az angol adverbial particle esetében is gyakran érezhető, hogy csak a teljes egyértelműség miatt maradt el a prepozíció mellől a főnév. Pl.

sit down (the chair)

come in (to the room)

try it on (yourself) etc.

2.2. II. modell

verb + preposition = igekötős ige

after

Grandma will look after the children

után(a)-

= Nagymama majd utánanéz (gondoskodik) a gyerekeknek.

into

A car run into the taxi
Look into the box

be- (bele-)

= Egy kocsi beleszaladt a taxiba.
= Nézz bele a dobozba!

on

Let's get on the bus

fel- (ra-)

= Szálljon fel a buszra!

out

We have run out of time

kif-

= Kifutottunk az időből (kifogytunk).

up

Jack and Jill went up the hill

fel-

= Jack és Jill felmentek a hegyre.

2.3. III. modell

verbal prefix + verb = Igekötős ige

Az angol igei prefixumok két nagy csoportra oszlanak.

1. Latin eredetűek, illetve francia közvetítéssel érkeztek a latinból:

de - dis - con - (com -), in- (im-, il-), - pre - pro - re etc. Egy részük a latin tő szempontjából változatlan alakú, az igével együtt került átvételre, pl. confront = szembenállni, import = behozni (árut). Más részük germán eredetű, tehát nyelvtörténetileg régebb angol, vagy az angolban már meggyökeresedett igékhez kapcsolt prefixum, pl. reshape = újjáalakítani, renew = újjáépít, disappear = eltűnik. Ezeknek a latin eredetű prefixumoknak eredetileg önálló határozói funkciója elhomályosult, mai viselkedésük, szerepük képző jellegű. (Ezt bizonyítja az is, hogy néha élő angol határozószó vagy prepozíció áll utánuk, mintegy vonzatként (pl. compare with or to; depend on etc.).

2. Valóságos határozói (angol-germán) eredetű prefixumok, önálló jelentésük többé-kevésbé állandósult. Pl. out-, over-, under-, up- = mint a leggyakoribbak.

Ez utóbbi csoportból találhatunk példát a prefix konkrét helyet, irányt jelölő, jelentésmódosító szerepére, illetve az absztrakt átvitt értelmet indukáló jelentésmódosításra. Konkrét jelentésűek a prefixumok a következő példákban:

out-

outspoken

outgrow

over-

overflow

overshoot (the mark)

overleap

overfeed

ki-

= kimond valamit (szókimondó értelemben)

= kinő valamit (ruhát, rossz szokást)

át- (túl-)

= túlfolyik

= túlló (a célon)

= átugor vmit

= túltáplál

under-
underline

alá-
= aláhúz

up-
upcast
uprise

fel-
= feldob
= felemelkedik (vhonnan)

A prefix alapjelentése bizonytalan, többjelentésűvé, "absztrakt irányúvá", átvitt értelművé válik a következő esetekben (a magyar ekvivalens részben hasonló figuratív fejlődés eredménye, részben más igét, illetve igekötőt alkalmaz):

out- és over-

túl- ... (sok egyéb jelentés-
tani funkciója mellett
kifejezheti az igében
hordozott cselekvés túl-
zott mértékét)

outdo
outlive
outnumber

= túltesz vmin, felülmúl vmit
= túlél vmit
= számszerű fölényben van, fe-
lülmúl

outwith

= túljár vkinek az eszén

overcome
overdo
overrate
overrule

= legyőz (tképpen felülkerekedik)
= felülmúl vmit, túltesz vmin
= túlbecsül
= felülbírá vmit

under-
undermine
undergo
underrate
understand
undertake

alá-
= aláaknáz, aláás
= aláveti magát vminek
= alábecsül (lebecsül)
= megért, felfog
= vállal

<u>up-</u>	<u>fel-, fenn-</u>
<u>uphold</u>	= <u>fenntart</u> , támogat
<u>upset</u>	= <u>felfordít</u> , (kiborít)
<u>uplift</u>	= <u>fellelkesít</u> , inspirál, befolyásra tesz szert

Külön meg kell még említeni az igei származékok (nouns, participles and gerunds) esetében jelentkező megfeleléseket. Ezek ugyan rendszerint speciális jelentést kapnak (az ige ritkábban, vagy nem használatos, esetleg hlányzik is), de a prefix konkrét tartalma még magyarázza a jelentést.

<u>outcast</u>	= (szám) <u>kivetett</u>
<u>outstanding</u>	= <u>kiváló</u> , <u>kiemelkedő</u>
<u>outbreak</u>	= <u>kitörés</u>
<u>outcome</u>	= <u>eredmény</u> (ami " <u>kijön</u> ")
<u>output</u>	= <u>hozam</u> (amit " <u>kihoznak</u> " vmiből)
<u>overwhelming</u>	= <u>túlnyomó</u> (többség)
<u>underfed</u>	= <u>rosszul táplált</u>
<u>underdone</u>	= <u>félg sült</u>
<u>underpaid</u>	= <u>rosszul fizetett</u>
<u>understatement</u>	= <u>szerény(ebb) állítás</u>
<u>upheaval</u>	= <u>felfordulás</u>
<u>upbringing</u>	= <u>gyereknevelés</u>
<u> upkeep</u>	= <u>fenntartási költség</u>

Ritka esetekben a prefix főnévhez vagy melléknévhez járul és új igét alkot pl. outclass = kiválik osztályából (felfelé); out-voice = túlkiabál.

Nem tartozik e gondolatmenet keretébe, de a magyar igekötő szempontjából is figyelmet igényel az a tény, hogy bizonyos verbal prefixek az eredetileg intranszitiv igét tranzitívvé teszik. Pl. come - overcome.

S végül: az angol prefix természetesen semmilyen helyzetben nem válhat el az igétől, tehát ha az ige mögé kerül, szófaja és jelentése, esetleg az összetétel szófaja is megváltozik. Pl.

income (noun) = bevételek, jövedelem
come in (verb+adv) = bejön

3. A szórendi összevetések modelljei

- I. Magyar: igekötő (B₁) + ige (A) = [B₁+A] = 1 szó,
 Angol: verb (A) + adv.part (B₂) = A+B₂ = 2 szó.

1.

		<u>Vissza</u>	<u>jött</u>	Péter	Londonból?
<u>Did</u>	Peter		<u>come</u>	<u>back</u>	from London?

2.

(Igen)	Péter	<u>vissza</u>	<u>jött</u>	Londonból.	
(Yes)	Peter		<u>come</u>	<u>back</u>	from London.

- II. Magyar: ige (A) + igekötő (B) = A+B = 2 szó
 Angol: verb (A) + adv.part (B) = A+B = 2 szó

1.

(Nem)	Péter	<u>nem</u>	<u>jött</u>	<u>vissza</u>	Londonból.
(No)	Peter	<u>did not</u>	<u>come</u>	<u>back</u>	from London.

2/a.

	<u>Ki</u>		<u>jött</u>	<u>vissza</u>	Londonból?
	<u>Who</u>		<u>came</u>	<u>back</u>	from London?

2/b.

	<u>Péter</u>		<u>jött</u>	<u>vissza</u>	Londonból.
	<u>Peter</u>		<u>came</u>	<u>back</u>	from London.

3/a.

<u>Honnan</u>			<u>jött</u>	<u>vissza</u>	Péter?
<u>Where did</u>	Peter		<u>come</u>	<u>back</u>	<u>from?</u>

3/b.

	Péter	<u>London-</u>	<u>jött</u>	<u>vissza.</u>	
	Peter	<u>ből</u>	<u>came</u>	<u>back</u>	from London.

III. Magyar: igekötő (B₁) + akar(x) + főnévi igenév(i) = B₁+x+i =
= 3 szó

Angol: want(x) + to-infinitive (i) + adverb (B₂) = x+i+B₂ = 4 szó

1.

			<u>Vissza</u>	<u>akar</u>	<u>jönni</u>		Péter	Londonból?
	<u>Does</u>	Peter		<u>want</u>	to come	back		from London?

2.

(Igen)		Péter	<u>vissza</u>	<u>akar</u>	<u>jönni</u>			Londonból.
(Yes)		Peter		wants	to come	back		from London.

IV. Magyar: akar(x) + igekötő(B₁) + főnévi igenév(i) = x+B₁+i = 2 szó

Angol: want(x) + to-infinitive(i) + adverb (B₂) = x+i+B₂ = 4 szó

1.

(Nem)	Péter	<u>nem</u>	<u>akar</u>	visszajönni			Londonból.
(No)	Peter	<u>does not</u>	<u>want</u>		to come	back	from London.

2/a.

	<u>Ki</u>			akar	visszajönni		Londonból?
	<u>Who</u>			wants		to come back	from London?

2/b.

	<u>Péter</u>			akar	visszajönni		Londonból.
	<u>Peter</u>			wants		to come back	from London.

3/a.

<u>Honnan</u>				akar	visszajönni		<u>Péter?</u>
<u>Where</u>	does	Peter		want		to come back	<u>from?</u>

3/b.

	Péter	<u>London-</u> <u>ból</u>		akar	visszajönni.		
	Peter			wants		to come back	<u>from London.</u>

- V. Magyar: igekötő (B₁) + ige (A) = [B₁+A] = 1 szó
Angol: prefix (B₂) + verb (A) = [B₂+A] = 1 szó

	Péter		<u>aláhúzza</u>	a	szavakat.
	Peter		<u>underlines</u>	the	words.

- VI. Magyar: ige (A) + igekötő (B₁) = A+B₁ = 2 szó
Angol: prefix (B₂) + verb (A) = [B₂+A] = 1 szó

	Péter	<u>nem</u>	<u>húzza alá</u>	a	szavakat.
	Peter	<u>does not</u>	<u>underline</u>	the	words.

Nem azt igyekeztem bizonygatni, hogy milyen nagy az egybe-
vágóság a magyar igekötő és angol ekvivalensei között, (hiszen az
ellenpéldák száma légiónyi), csak annyit, hogy a meglévő hason-
lóságok és a sokkal jelentékenyebb számú eltérések tudatosítása
- az oktatás megfelelő szintjén és módszerrel, s a tanulók saját-
osságainak figyelembevételével segíthet e nehéz fejezet tanításában.

A jelentéstani kongruenciák vizsgálata éber~~é~~et kíván, hogy
lépre ne menjen a magyar nyelvet tanuló, mivel a mechanikus "le-
fordítás" nagy félreértések szülője. A szórend tanításában a nega-
tív mondat természetesen nem előzheti meg az állítót, de visszafelé
hatva is segítheti a jobb megértést és szerkesztést.

Irodalom:

A.S. Hornby: A Guide to Patterns and Usage in English, 1954.

L.A. Hill: Prepositions and adverbial particles, 1968.

Pais Dezső: Az igekötők mivoltához és keletkezéséhez (MNY.LV.)

Deme László: A nyomatéktalan mondat egy fajtájáról (MNY.LV.)

Soltész Katalin: Az igekötők önálló használatáról (Pais-Emlék-
könyv, 238.)

Fábián - Szathmári - Terestyéni: A magyar stílusztika vázlata,
1958.